



Pistoaita: historiaa

Taustaa

Aidoilla on ollut merkittävä rooli entisaajan maataloudessa. Niitä on ilmeisimmin käytetty aluksi apuna villieläinten pyydystämisessä. Maatalouteen siirryttäessä niillä on osoitettu omistusoikeutta; aluksi viljelykseen otettu maa on erotettu yhteisestä tai ei-kenenkään-maasta aitaamalla. Aita suojasi viljelyksiä karjalta ja kutsumattomilta kulkijoilta. Sitten aitaamalla on rajattu karjan liikkuminen määrätyille alueille.

Aitoja tarvittiin entisaikaan huomattavasti nykyistä enemmän, ja niillä oli myös suuri maisemallinen merkitys. Tekotapa ja ulkomuoto määräytyivät käyttötarkoituksen ja olosuhteiden mukaan. Aitoja on rakennettu puusta, kivistä ja myöhemmin myös raudasta sen mukaan, mitä aidaksi sopivaa materiaalia oli milloinkin saatavissa. Toisaalta perinteiset viisto- ja lapeaidat ovat olleet miespolvien ajan yleisiä ja rakennustavaltaan samankaltaisia ympäri Suomen.

Aitaamisen nousu ja tuho

Aitaamisvelvollisuuden myötä eri puolilla maata on ollut hyvinkin yksityiskohtaisia määräyksiä aitaamisesta, ja niiden noudattamatta jättäminen on vienyt käräjille saakka. Ruotsin maanlait määrittelivät keskiajalla meilläkin peltojen ja niittyjen aitaamisvelvollisuuksia; Maunu Eerikinpoika Liehakon (1316–74) maanlaki oli käytössä 1300-luvun loppupuolelta aina Kustaa Vaasan aikoihin asti. Aitaamista ja laiduntamista on käsitelty myös vuoden 1734 yleisen lain rakennuskaassa – siinä mm. pidettiin edelleen voimassa periaate, jonka mukaan maan omistajan tuli suojella tiluksiaan aidoilla. Merkittävä muutos aitaamiseen tapahtui vuonna 1864 annetun asetuksen myötä; aitauspakosta luovuttiin, ja viljely- ja muiden alueiden aitaamisen sijaan siirryttiin karjan aitaamiseen.

Aidat alkoivat käydä tarpeettomiksi ja hävitä maisemasta maatalouden ja karjanhoidon kehittyessä kohti nykyaikaa. Myös metsien arvostuksen nousu ja niiden siirtyminen yhteisomistuksesta yksityiseksi omistukseksi vaikutti aitaamiseen vähentävästi. Työtä ja materiaalia on aitoihin tarvittu paljon. Mm. maamiesseurat pyrkivät valistamaan maanviljelijöitä aitaamisen aiheuttaman metsän kulutuksen ja työpanoksen vähentämiseksi.

Aitatyyppejä

Aitarakenteita on tarkasteltu jo 1700-luvun Turun Akatemian taloustieteilijöiden voimin. Helsingin yliopiston maanviljelysopin professori Gösta Grotenfelt julkaisi vuonna 1921 artikkelin maamme puu- ja kivirakenteisista aidoista.

Aitamallit ovat olleet erilaisia eri puolilla maata, riippuen tekijöiden mieltymyksistä ja luonnon olosuhteista. Aidan rakenteeseen vaikuttavia tekijöitä olivat myös aidan pysyvyys ja se, minkä eläimen kulun estämiseksi se oli suunniteltu. Suosituin rakennusaine on ollut puu; eri puulajien ominaisuudet olivat tuttuja ja niitä osattiin hyödyntää myös aidan rakennuksessa. Jämsästä tallennettu sanonta



Pistoaita: historiaa

”Katajainen seiväs, kuusinen vitsas ja haapainen aidas ovat lujinta maailmassa” tunnetaan vastaavana tai vähän muunneltuna versiona eri puolilla Suomea.

Vitsastetut aidat

Turun Akatemian dosentti Johan Kraftman (1713–91) mainitsee vuonna 1746 pitämässään maatalousopin luennossa ”suomalaiset aidat”, joilla hän tarkoitti vitsastettuja aitoja. Vitsastetussa aidassa asetellaan seiväsparien väliin aidaksia, jotka lepäävät seivästen ympärille kiedottujen vitsasten varassa. Aidaksia tehtiin usein myöhään syksyllä tai talvella, paikoin myös keväämmällä. Niihin käytettiin yleisesti kuusta, mutta myös mäntyä ja haapaa, yleensä sen mukaan, mitä oli parhaiten saatavilla.

Kuusi on ollut suosituin aidasmateriaali. Aidaspuita tehtiin isommista puista halkomalla tai koottiin kuusiriukuja joko varta vasten tai hakkuiden yhteydessä. Myös haapa oli haluttua aidaspuuta, sillä kuorittuna tai hyvin aisattuna se on kestävä lahoamista vastaan. Seiväspuina on käytetty mäntyä, kuusta tai mieluusti katajaa, jos sitä oli saatavilla. Niitä ei halkaistu. Seipäät kuorittiin tyvestä jopa 60 cm matkalta ja aisattiin ainakin yhdeltä sivulta. Toinen pää teroitettiin ainakin kolmelta, tai jopa kahdeksaltakin sivulta maahan upottamisen helpottamiseksi. Seipään ”vapaalla kädellä” (eli ilmassa, tukematta seivästä alustaan) teroittamista pidettiin monissa paikoin erityisenä voiman ja osaamisen näytteenä. Seipäiden lahoamista on yritetty estää mm. hiillostamalla ja tervaamalla niiden maahan upotettavia osia.

Aitaa on voitu tehdä joko halkaistuista puusta eli ns. särentäaidaksista tai ohuemmista, kokonaisista riu’uista, jotka tuli kolota eli aisata, eli tehdä kirveellä tai muulla sopivalla työkalulla pituussuuntaan viiru eli kuoreton viilto ainakin kahdelle puolelle puuta kuivumista edistämään.

Tukiseipäitä käytettiin estämään aitaa kaatumasta, jos eläin pyrki sitä puskemaan. Pitkä varaseiväs pakotettiin seiväsparin väliin, lisäksi on käytetty eri tavoin kiinnitettyjä pihti- ja poskivaraseipäitä sekä varalautaa tai -pölkkyä. Jos aidan ei ollut tarkoitus olla pitkäikäinen tai rakenteeltaan vahva, vitsaksia ja tukiseipäitä laitettiin normaalia harvempaan.

Aidasten suhteellisen tasainen koko ja seiväsparien etäisyys ovat olleet keskeisiä asioita vitsalennkkisen aidan teossa. Mittayksikkönä on usein käytetty kirvesvartta; 5–7 kirvesvarren mittaiset aidakset ulottuivat jo kahden seiväsparin yli. Vuoden 1903 Pellervo-lehdessä määriteltiin aidaspuun sopivimmaksi pituudeksi 4 metriä ja paksuudeksi 15 cm rinnan korkeudelta.

Vitsaksia on aikoinaan käytetty monenlaisten asioiden kiinnittämiseen. Vitsastusta on voitu tehdä valmiiksi tehdyillä lenkeillä sekä suoraan paikalleen kierretyillä vitsaksilla. Vitsaksia on tehty kuusesta, katajasta, joskus koivusta ja pajustakin. Kuusivitsakset olivat vahvimpia, ja siksi suosittuja. Niitä on helppointa käyttää tuoreena, ja niitä ei kuorittu, sillä kuori tukee vitsasta. Niitä on myös pehmitetty kiertämällä, liottamalla ja lämmittämällä, erityisesti kylmemmillä ilmoilla vitsastettaessa. Vitsakset halkaistaan latvasta alkaen käsin vetämällä, alussa tarvittaessa puukolla auttaen, tavoitteena saada yhtä paksut puolikkaat.



Pistoaita: historiaa

Viistoidaksiset ja lapeaidaksiset aidat

Vitsastetut aidat voivat olla viistoidaksisia tai lapeaidaksisia sen mukaan, ovatko aidakset viistossa vai vaakasuorassa. Viistoidaksiset aidat voivat olla pitkäjuoksuisia tai lyhytjuoksuisia riippuen siitä, monenko seiväsparin läpi aidas kulkee; pitkäjuoksuisessa aidassa sama aidas ei ulotu maasta aidan selkään eli harjalle asti ja yksi aidas voi kulkea viidenkin seiväsparin lävitse, kolmeen vitsakseen tukeutuen. Pitkäjuoksuinen aita on ollut Suomessa yleisempi, malli on ollut käytössä koko maan alueella. Vastaavia aitoja on rakennettu myös Ruotsissa, Norjassa, Virossa, Liettuassa ja Pohjois-Venäjällä.

Lyhytjuoksuinen aita on tiheämpi ja edellyttää lujempia seipäitä, joiden välit ovat pitkäjuoksuista aita lyhyemmät. Tämä aitatyyppi on ollut käytössä erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa. Lapeaidoissa aidakset asetetaan vaakasuoraan ja ne nojaavat molemmista päistään vitsakseen. Tämän tyyppin orsiaita on melko harva ja kestävyydeltään muita heikompi. Sitä onkin käytetty tilapäisiin tarkoituksiin rajoittamaan eläinten pääsyä viljellyille alueille.

Lähteet ja lisätietoa:

Tämän osion lähteinä on käytetty Teppo Korhosen kirjaa Aita – perinteiset aidat ja portit. Maahenki Oy, Lönnberg Painot Oy Helsinki 2013
sekä

Ismo Björnin artikkelia Metsämaakunta siirtyy kotitarpeesta metsätalouteen teoksessa Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala ja Jaana Juvonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1089. Karisto Oy, Hämeenlinna 2006.